

DOĞU AKDENİZ'İN GELECEĞİ VE TÜRKİYE

ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

Doğu Akdeniz'in önemine dikkat çekmek üzere, Türkiye'de belki de ilk defa, Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesinin ev sahipliğinde Atatürk Araştırma Merkezinin katkılarıyla Niğe'de "Doğu Akdeniz'in Geleceği ve Türkiye" üst başlığı ile 3-5 Haziran 2022 tarihleri arasında uluslararası bir sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyum ile Doğu Akdeniz'in son yıllarda artan önemine vurgu yapmak, bu rekabetin Türkiye'yi doğrudan etkilemesiyle izlenmesi gereken sosyal-ekonomik ve siyasal politikaların oluşumunda yeni fikirlere yer vermek amaçlanmıştır.

Elinizdeki bu kitap, tarih, coğrafya, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler vb. çeşitli alanlarda sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Doğu Akdeniz üzerine hazırlanan bu sempozyum kitabının ufuk açıcı ve uzun soluklu çalışmalara öncülük etmesi temenni edilmektedir.

E-mağaza

ISBN: 978-9-75175-721-0

www.atam.gov.tr

DOĞU AKDENİZ’İN GELECEĞİ VE TÜRKİYE ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

DOĞU AKDENİZ'İN GELECEĞİ VE TÜRKİYE

Uluslararası Sempozyumu 03-05 Haziran 2022 – Niğde/TÜRKİYE

-Bildiriler-

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 566

Doğu Akdeniz'in Geleceği ve Türkiye

Uluslararası Sempozyumu 03-05 Haziran 2022 – Niğde/TÜRKİYE
-Bildiriler-

Yayına Hazırlayan

Orhan İstanbul

İnceleyiciler

Hasan Cicioğlu
Neşe Özden

Ankara, 2023

ISBN 978-975-17-5721-0

Kapak Tasarımı

Selen Kuyucu - M. Sami Önal

Sayfa Tasarımı

M. Sami Önal

Atatürk Araştırma Merkezi

Genel Ağ: <https://www.atam.gov.tr/>

E-Mağaza Genel Ağ: <https://emagaza-atam.ayk.gov.tr/>

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları
Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

Yayımlanan bildirilerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak
gösterilerek alıntı yapılabilir.

Cumhuriyetin 100. Yeline Armağandır.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	II
SEMPOZYUM KURULLARI.....	III
-BİLDİRİLER-.....	VI

İkinci Dünya Savaşı Sırasında Dönemin Devlet Adamlarının Hatıratlarında Doğu Akdeniz'deki Mücadeleler ve Kıbrıs'ın Jeopolitik Önemi

The Struggles In The Eastern Mediterranean and The Geopolitical Importance Of Cyprus during The Second World War in The Memories Of Statesmen 1

AHMET KORKMAZ

Doğu Akdeniz Bölgesindeki Ormanların Antik Mezopotamya Kralları Bakımından Önemi

The Importance Of Forests In The Eastern Mediterranean Region For Ancient Mesopotamian Kings 20

AHMET SELİM BAYSAL

Yeni Adana Gazetesi'ne Göre 1922 Yılında Doğu Akdeniz ve Suriye

Eastern Mediterranean and Syria In 1922 By The Yeni Adana Newspaper..... 40

ASLI EMİNE ÇOMU

Kıbrıs'ın Stratejik Konumunun Türkiye'nin Güvenliği ve Ekonomik Çıkarları Üzerindeki Etkileri

The Effects Of Cyprus' Strategic Position On Turkey's Security and Economic Interests (2022) 48

AYHAN CANKUT

Küresel Rekabet Süreçleri ve İşbirliği Arayışları Bağlamında, Doğu Akdeniz Merkezli Gelişmelerin Analizi

Analysis Of The East Mediterranean Centered Developments In The Context Of Global Competition Processes and Cooperation Seeking..... 63

BETÜL KARAGÖZ YERDELEN & DOĞACAN BAŞARAN

Avraam Sergeyeviç Norov'un Doğu Akdeniz Seyahati

Aврааm Sergeevich Norov's Eastern Mediterranean Travel 73

CAVİD QASIMOV

Türkiye-İsrail İlişkilerindeki Durumun 2020-2022 Yıllarda İsrail Medyasına Yansımaları

Reflection Of The State Of Turkish-Israeli Relations On Israeli Media In 2020-2022..... 86

ELSHAN GURBANOV

Venedik İle Batı Anadolu Türk Beylikleri Arasında Yapılan Antlaşmalarda Konsolosların Yeri ve Önemi

The Importance Of Consuls In The Agreements Between Venice and The Western Anatolian Principalities 100

EMRE KAYMAKÇI

Doğu Akdeniz'de Uluslararası Göç Hareketliliğinin Sosyolojik Yansıması
Sociological Reflection Of International Migration Mobility In The Eastern Mediterranean 112
GÜRKAN BAYINDIR & BÜLENT KARA

Doğu Akdeniz Hidrokarbon Yataklarının Ortadoğu Coğrafyası Üzerine Etkileri
Effects Of Eastern Mediterranean Hydrocarbon Deposits On The Middle East Geography..... 122
HASAN SAYILAN

Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliği ve Kktc
Energy Security In The Eastern Mediterranean and Trnc..... 144
HİLAL ZORBA BAYRAKTAR

Kıbrıs'ın Ekonomi Politikası: Çözumsuzlüğün Kökeni
Political Economy Of Cyprus: Origin Of The Insolvency 158
İSMAİL BAHADIR TURAN

Uzun Hasan-Fatih Mücadelesinde Doğu Akdeniz'in Stratejik Rolü
The Strategic Role Of The Eastern Mediterranean In The Struggle Of Uzun Hasan-Fatih..... 168
KAZIM PAYDAŞ & AHMET KORKMAZ

XIII. Yüzyıl Köle Ticaretinde Doğu Akdeniz Limanları
Eastern Mediterranean Ports In The 13th Century Slave Trade 180
KAZIM PAYDAŞ & FATİH BOSTANCI

İngiltere'nin Doğu Akdeniz Politikalarının Oluşturulması ve Şekillendirilmesinde İstihbarat Faaliyetleri
Intelligence Activities In The Formation and Shaping Of Britain's Eastern Mediterranean Policies..... 200
MEHMET BALYMEZ

Türkiye'nin Ulusal Güvenliği ve Doğu Akdeniz
Turkey's National Security and Eastern Mediterranean..... 216
MEHMET KAYA

Hicri VI ve VII. Yüzyıllarda Dımaşk'ın Siyasi Durumu

According To The Hijri Calendar The Political Status Of Damascus In The Vi and Xii Centuries 223
MEHMET SİDDİK ÖZALP

Filistin Direniş Edebiyatında Şehir Olarak Kudüs
Jerusalem as A City In Palestinian Resistance Literature..... 236
MUHAMMET BERAT CAN

Adana'da Yayımlanan "Türk Sözü" Gazetesine Göre; 1927-1928 Arası Doğu Akdeniz Olayları <i>According To The "Turkish Word" Newspaper Published In Adana; East Mediterranean Events Between 1927-1928.....</i>	248
MURAT KÜTÜKÇÜ	
İsrail Ülke Ekonomisi ve Mali Yapısı Üzerine Genel Bir Değerlendirme <i>A General Evaluation On Israel's Economy and Financial Structure .....</i>	272
NURCAN İGNECİ	
Fransa'nın Cezayir'i İşgal Metodu İle Rusya'nın Türkistan'ı İşgali Arasındaki Bazı Benzerlikler <i>Some Similarities Between France's Method Of Occupation Of Algeria and Russia's Occupation Of Turkestan .....</i>	290
ÖMER KARATAŞ	
Doğu Akdeniz'de Türkiye: Ekonomik Potansiyellere İlişkin Bir Değerlendirme <i>Türkiye In The Eastern Mediterranean: An Assessment On Economic Potentials .....</i>	300
SEYMUR AĞAZADE	
Fransa'nın Doğu Akdeniz Politikası <i>France's Eastern Mediterranean Policy .....</i>	310
TOĞRUL İSMAYIL & PELİN ALİYEV	
19. Yüzyılda İngiltere'nin Doğu Akdeniz Stratejisinde Kıbrıs <i>Cyprus In The England's East Mediterranean Strategy In The 19th Century. ....</i>	334
TUĞBA URAŞ	
İntelijans ve Espiyonaj Bağlamında Doğu Akdeniz'de Emsib-Teşkilat-I Mahsusa Rekabetinden Günümüze Ukusa ve Echelon Mücadelesi <i>From Emsib-Teşkilat-İ Mahsusa Competition Up To Ukusa-Echelon Struggle In The Eastern Mediterranean In The Light Of Intelligence and Espionag. ....</i>	350
ULVİ KESER	
Yunan Düşünce Kuruluşu Eliamap Raporlarında Doğu Akdeniz <i>The Eastern Mediterranean On The Reports Of Greek Think Tank Eliamap .....</i>	378
ÜNSAL BAŞAK	
Türkiye ve Libya'nın Doğu Akdeniz Üzerindeki Politikaları <i>Policies Of Turkey and Libya On The Eastern Mediterranean .....</i>	394
YUNUS EMRE TANSÜ & YASER ÇAMURLU	

SUNUŞ

Doğu Akdeniz, tarihin en eski devirlerinden beri önemli bir konuma sahiptir. Tarih boyunca Roma, Bizans, Selçuklu Osmanlı gibi çeşitli büyük devletlerin yayılma alanı içinde olmuştur.

Bölgenin olumlu şartları, devletlerin sosyo-ekonomik ve siyasal yapıdan gelişimlerine katkıda bulunmuştur. Günümüzde de özellikle 2000’li yıllardan itibaren bölgenin bilinen özelliklerine ek olarak petrol ve diğer maden rezervlerinin keşfi ve bunların bir kısmının çıkarılmaya başlanması bölgeye olan ilgiyi arttırmıştır. Bu durum, denize kıyıdaş devletlerin yanında diğer devletlerin de bölgeye olan dikkatini çekmesine neden olmuştur.

Devletlerin bölgeyi yakından takip etmesi, Türkiye’yi de doğrudan etkilemektedir. Akdeniz’e kıyısı olan Türkiye de doğal olarak Doğu Akdeniz’in zenginliklerinden faydalanmak istemektedir. Devletler arasında büyük bir maden rezervine ve diğer zenginliklere sahip olan bu bölgede hâkimiyet kurma çabası, sadece ekonomik alanda sınırlı kalmamış siyasi olarak da rekabeti arttırmıştır.

Doğu Akdeniz’in bu önemine dikkat çekmek üzere, Türkiye’de belki de ilk defa, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi’nin ev sahipliğinde Atatürk Araştırma Merkezinin katkılarıyla Niğde’de “Doğu Akdeniz’in Geleceği ve Türkiye” üst başlığı ile 3-5 Haziran 2022 tarihleri arasında uluslararası bir sempozyum düzenlenmiştir. Sempozyum ile Doğu Akdeniz’in son yıllarda artan önemine vurgu yapmak, bu rekabetin Türkiye’yi doğrudan etkilemesiyle izlenmesi gereken sosyal-ekonomik ve siyasal politikaların oluşumunda yeni fikirlere yer vermek amaçlanmıştır.

Sempozyumda tarih, coğrafya, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler vb. çeşitli alanlardaki bildiriler sunulmuştur. Sempozyumda sunulan ve hakem sürecinden geçen bildiriler bu kitapta yer almaktadır. Doğu Akdeniz üzerine hazırlanan bu sempozyum kitabının ufuk açıcı ve uzun soluklu çalışmalarına öncülük etmesi temenni edilmektedir.

SEMPOZYUM KURULLARI

- Sempozyum Adı** : Doğu Akdeniz'in Geleceği ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu
Sempozyum Yeri : Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi Kongre Merkezi - Niğe/TÜRKİYE
Sempozyum Tarihi : 3-5 Haziran 2022

Düzenleyen Kurumlar

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörlüğü

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Prof. Dr. Hasan USLU, Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi Rektörü
Gamze BERKTİN, Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı
Prof. Dr. Mehmet KAYA, Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mutlu Başaran ÖZTÜRK, Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Merve UğUR, Atatürk Araştırma Merkezi Bilimsel alışmalar Müdürü
Cemal SAYGIN, Niğe Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğr. Gör.

-BİLDİRİLER-

HİCRİ VI VE VII. YÜZYILLARDA DİMAŞK'IN SİYASİ DURUMU

MEHMET SİDDİK ÖZALP*

ÖZ

Bilindiği üzere Dımaşk Doğu Akdeniz'in en önemli yerleşim merkezidir. Bu nedenle Hicri takvime göre VI. ve VII. yüzyıllardaki Dımaşk'ın siyasi durumu, bu çalışmada inceleme konusu yapılmıştır. Günümüz Doğu Akdeniz'in temel taşlarının dizildiği bu yüzyıllarda Dımaşk etrafında yer alan doğrudan veya dolaylı bir şekilde Dımaşk'ın siyasi, sosyal ve ekonomik hayatını etkileyen dönemin Abbâsiler, Eyyûbiler ve Memlûk devletlerindeki siyasi gelişmelere kısaca değinilmiştir. Bu kapsamda Dımaşk'a kuzeyden komşu olan ve Haçlılar ile Moğolların istilalarına doğrudan maruz kalan Anadolu'da gerçekleşen bazı gelişmeler anlatılmıştır. Moğol saldırılarına karşı, İslam devletlerine adeta hisar görevini gören Harezmîler nezdinde cereyan eden önemli olaylar aktarılmıştır. Adana-Mersin merkezli hüküm süren, İslam ülkelerine karşı batıdan gelen Haçlılar ve doğudan gelen Moğollarla iş birliği yapan Kilikyalılar ile ilgili önemli malumatlar sunulmuştur. Ayrıca Kilikyalılar, Anadolu Selçuklu devleti ile diğer İslam ülkeleri olan Eyyûbî, Abbâsî ve Memlûkler arasında adeta bir tampon bölge görevi görmüştür. Hicri VI. yüzyıldan başlayan ve VII. yüzyılda varlıklarını iyice hissettiren Avrupa'dan gelerek Doğu Akdeniz sahilinde bulunan yerleşim birimleri başta olmak üzere İslam coğrafyasında etkili olan Haçlılar ve İspanyollar tarafından işgale uğrayan, Endülüs gibi dönemin devlet ve oluşumlarında gerçekleşen önemli siyasi olaylara dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dımaşk, Doğu Akdeniz, Suriye, Şam.

ACCORDING TO THE HIJRI CALENDAR THE POLITICAL STATUS OF DAMASCUS IN THE VI AND XII CENTURIES

ABSTRACT

As it is known, Damascus is the most important settlement center of the Eastern Mediterranean. Therefore, according to the Hijri calendar in the sixth and seventh centuries, the political situation of Damascus, is been the subject of study in this study. In these centuries, when the cornerstones of today's Eastern Mediterranean were pleased, the political developments in the Abbasid, Ayyubid and Mamluk states of the period, which directly or indirectly affected the political, social and economic life of Damascus, were briefly mentioned. In this context, some developments in Anatolia, which is adjacent to Damascus from the north and which was directly exposed to the invasions of the Crusaders and Mongols, are explained. The important events that took place in the country of the Khwarezmian, which served as a fortress for the Islamic states against the Mongol attacks, were conveyed. The important information was also provided about the Crusaders who came from the west against the Islamic countries, and the Cilicians who cooperated with the Mongols from the east, who ruled in Adana-Mersin. In addition, the Cilicians acted as a buffer zone between the Anatolian Seljuk state and other Islamic countries such as Ayyubid, Abbasid and Mamluks. The Crusaders, which started in the sixth century AH and made their presence felt in the seventh century AH, came from Europe and began to be influential in the Islamic geography, especially in the settlements on the Eastern Mediterranean coast. In this study, these events are mentioned also. In addition, attention was drawn to the important political events that took place in the state and formations of the period, such as the Andalusia event occupied by the Spanish.

Keywords: al-Sham, Damascus, Eastern Mediterranean, Syria.

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE, mehmetozalp@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4260-6989

GİRİŞ

2011 yılında Güney ve Doğu Akdeniz havzasında yer alan bazı ülkelerde yönetimlere karşı ayaklanmalar başlamıştır. Bu ayaklanmalar, farklı ülkelerde değişik şekillerde siyasi ve ekonomik alanlarda sonuçlar doğurmuştur. Suriye’de ise ülkenin geneline yayılarak iç savaşa neden olmuştur. Bu kapsamda Suriye ile en uzun sınırları olan Türkiye Cumhuriyeti, demografi, siyasi ve ekonomi gibi alanlarda ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Böylece Şam olarak da bilinen Doğu Akdeniz’in en önemli ülkesi konumunda olan Suriye’nin önem arz ettiği görülmüştür. Bu çerçevede günümüzde Şam olarak bildiğimiz Suriye’nin başkenti Dımaşk başta olmak üzere Suriye sorunu, bölge devletleri açısından önemli problemler teşkil ettiği anlaşılmıştır. Bu nedenle günümüz Doğu Akdeniz’in temellerinin Hicri takvime göre VI. ve VII. yüzyıllarda atıldığını düşündüğümüz, o yüzyıllardaki Dımaşk’ın siyasi durumunu ele alarak inceleme konusu yapılmıştır. Bu kapsamda o dönemde Dımaşk etrafında yer alan, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak Dımaşk’ı etkileyen dönemin önemli devletlerinden kısaca değinilmiştir. Bu kapsamda yaşanan bazı savaşlar, nüfus hareketleri, siyasi ve sosyal olaylar konusunda bazı önemli malumatlar aktarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Dımaşk’ın zirai, sanayi, ticari ve eğitim gibi konularına da değinilmiştir. Bu minvalde tarih tekerrürden ibarettir prensibiyle dönemin Dımaşk’ını incelemek üzere bölgenin geleceği için günümüzün ilgili taraflarına yol gösterme metotlarından biri olması hedeflenmiştir.

I. Şam

I.1. Şam ve Dımaşk İsimlerinin Kökeni ve Sınırları

Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), Şam’ın eski adının Sûrâ olduğunu söylediği gibi adını Hz. Nûh’un oğlu Sâm’dan aldığını ileri sürenlerinin varlığından da bahsetmiştir. Hamevî, Şam’ın sınırları; Fırat ile el-Arîş (Sina Yarımadası Kuzeyi) ve Cebelitay (Ecâ ve Selmâ sıra dağları) ile Rum denizini (Akdeniz) arasında yer alan bölge olduğunu belirtmiştir¹. Hamevî, Dımaşk’ın ise estetik mimarisi, doğal güzelliği, meyve çeşitliği ve bolluğu, güzel ve bereketli suları bakımından tartışmasız yeryüzü cenneti olduğunu ve Şam diyarının da merkezi konumunda yer aldığını aktarmıştır. O, Dımaşk’ın adı ise Sâm’ın oğlu olan Arpaşad’ın torunu Damascus’dan geldiğini belirttiği belirtmiştir².

I.2. Dımaşk’ın Toplumsal Yapısı

Şevkî Dayf (ö. 2005), Arapların Şam’a girdiklerinde Kenanlılar, Fenikeliler, Antik Filistinliler, Babiller, Keldaniler, Hititler, Asurlular, Aramiler, İbraniler, Yunanlar, Romalılar, Gassaniler gibi farklı ırklara mensup çok sayıda değişik milletlerin yaşadığını belirtmiştir. Dayf, bu durumu Dımaşk’ın orta doğunun merkezinde ve Asya’nın girişinde yer almasından dolayı stratejik konumuna bağlamıştır. O, bu bölgede çok sayıda devletin kurulması ve farklı otonom yapıların ortaya çıkmasının arka planında söz konusu etnik farklılıkları göstermiştir³.

I.3. Dımaşk’ın Siyasi ve Sosyal Yapısı

498/1104 tarihinden itibaren Dımaşk, Tuğtekin Hanedanı Atabegleri tarafından yönetilmiştir⁴. Bu hanedanın son atabegî Mucireddin Abak b. Börî’nin (ö. 564-5/1169), basiretsizliği, eğlenceye düşkünlüğü ve tahtta kalmak uğruna Haçlılarla yaptığı iş birliği neticesinde Dımaşk’ın etrafında bulunan yerleşim alanları ve kaleler, birer birer Haçlıların eline geçmiştir. Bu yüzden Dımaşk’a ciddi bir mülteci akını başlamıştır. Bu durum sonucunda Dımaşk’ın nüfusu, o zaman için olması gerekenin iki katına çıkmıştır. Bu kapsam da Dımaşk’a yerleşen ilk mülteci

1 Şihâbüddin Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, **Mu‘cemu’l-Buldân**, Cilt 3, Dâr-u Sâdir Yayınları, Beyrut 1977, s.312.

2 Hamevî, **a.g.e.**, Cilt 2, s.463.

3 Şevkî Dayf, **Târîhu’l-edebî’l-Arabî VI ‘asru’d-duvel ve’l-imârât eş-Şam**, Dâru’l-Maârif Yayınları, Kahire 1990, s.37.

4 Gülay Ögün Bezer, “Tuğteginliler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 41. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s.349-351.

kafilesi, Filistin bölgesinden 551/1156 yılında Ahmed b. Kudâme el-Makdisî önderliğinde gelen gruptur. Bu kaleden sonra sayıları yüzlerle ifade edilebilen mülteci akınları devam etmiştir. Şehirde yaşanan salgın hastalıklar sonucunda büyük oranda ölümler yaşanmıştır. Şehrin ana meydanları başta olmak üzere her yeri evlerle dolmuş hatta yollarda bile evler inşa edilmiştir. Bu nedenle şehrin merkezinde kemerli yollar yapmak zorunda kalınmıştır. Bu sıkıntılardan çıkmak için arayış içinde giren halkın imdadında hicri VI. yüzyılın ortalarında Nureddin Mahmud Zengî (ö. 569/1174) yetişmiştir. Zengî'nin Dımaşk'ın sınıır alanlarına yaptığı askerî gövde gösterileri ve ani akınlarıyla Haçlıların içine korku salıp Dımaşk'a girme umutlarını kırdığı gibi Müslümanlara da cesaret ve özgüven kazandırmıştır. Haçlılarla iş birliği içinde bulunan Mucireddin ise Dımaşk'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece Müslümanlar rahat bir nefes alarak Dımaşk'ta yeniden güven tesis edilmiştir. Bu olumlu gelişmeler neticesinde kendi içine sıkışan şehir de yeniden sur dışına taşmaya başlamıştır. Bu kapsamda sur dışında bulunan eski yerleşim alanları onarılmış ve yeni alanlar da açılmıştır. Yerleşime yeni açılan alanlardan biri de kendisine *Yeni Dımaşk* denilmesi gerekirken Filistin'den gelerek buraya yerleşmiş mültecilerin salih, takva ve ilim ehli olması münasebetiyle *Salihîyye* olarak anılmıştır. Tahrip edilen Dımaşk, başta Zengî olmak üzere kendisinden sonra gelen Eyyübî sultanları tarafından yeniden imar edilmiş, medreseler, mescitler, saraylar inşa edilerek şehrin dört bir yanı ağaçlandırılmıştır⁵.

Filistinli Makdisî ailesi, başta şehirleşme olmak üzere çeşitli alanlarda Dımaşk'ın kültürel faaliyetlerine büyük katkılar sunmuştur. Bu aile, Dımaşk'a Hanbelî mezhebini taşımış, başta Dımaşk olmak üzere etrafta bulunan yerleşim merkezlerinde de bu mezhebin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Yine bu aile başta Salihîyye'de olmak üzere *Dâru'l-hadislerin* kurulması, hadis ilminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırması gibi değişik şekillerde bu alanda yaklaşık yüzyıl boyunca çeşitli hizmetler sunmuştur. Bu aile, Dımaşk'ta kadınların ilmî hareketlere katılması ve hadis meclislerinde oturabilmeleri için rol oynamıştır⁶.

Bu dönemde erkek ulema genelde 'dîn' ekiyle biten *Zeynuddîn*, *Tâcuddîn* ve *Muhyiddîn* gibi isimlere sahipken kadın âlimler de *Sittu'n-nâs*, *Sittu'l-Arap*, *Sittu'l-kull* ve *Sittu'l-ehl* gibi genel anlam içeren lakaplar taşımışlardır. Zaman zaman belli ilim dallarındaki başarılarından dolayı *Sittu'l-fukahâ'*, *Sittu'l-'ulemâ'*, *Sittu'l-kudât* ve *Sittu'l-'amâim* gibi 'sitt' ile başlayan lakaplarla anıldıkları da olmuştur. Bu durumun, bölgeye mülteci olarak gelen Filistinlilerin etkisiyle ortaya çıktığını söylemek yanlış olmaz⁷.

I.4. Dımaşk'ta İlim ve Kültür

Hicri VI ve VII yüzyıllar, şiir ve düz yazı edebiyatının ulaştığı büyük bir edebî birikim ve hareketlilik üzerine inşa edilmiştir. Bu iki asırda yaşayan âlimler, üsluplarında önceki âlimlerin açtıkları yolları takip ettikleri gibi değişik edebî sanatları da ortaya koyabilmişlerdir. Bunun en büyük göstergesi söz konusu dönemlerde çok sayıda ilmî ve edebî eserin kaleme alınmış olmasıdır. Bu çerçevede felsefe, dil, kelâm, fıkıh, matematik ve astronomi gibi alanlarda değişik mezhep ve görüşler ortaya çıkmıştır. Özetlersek hicri VI ve VII yüzyılların, bilimsel birikimin zirve yaptığı, ilmî çalışmaların yapıldığı ve günün ihtiyaçlarına göre yeni kalıplara dökülerek, şekil verilen bir dönem olduğunu diyebiliriz. Özellikle Memlükler döneminde Şam ile Kahire arasında ilmî hareketlilik, güçlü bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Devletin hüküm sürdüğü son asır boyunca âlimlerin biyografisini içeren ansiklopedik

5 Muhammed b. Tolon es-Sâlihî, *el-Kelâidu'l-cevheriyye fî târihi's-Sâlihîyye*, Cilt I. Mecme'u'l-lugati'l-Arabiyye Yayınları, Dımaşk 1401/1980, s.5-8.

6 İbn Tolon, *a.g.e.*, s.9-10.

7 İbn Tolon, *a.g.e.*, s.10-11.

kaynaklar kaleme alınmıştır. Günümüze kadar ulaşan bu kaynaklar sayesinde kişilerin uzmanlık alanları tespit edebiliyoruz⁸.

I.5. Dımaşk'ta Eğitim

Selahaddin Eyyubi (ö. 589/1193), Şia anlayışına karşı Sünnî anlayışını hâkim kılmak amacıyla Mısır'da çok sayıda yeni medreseler kurmasına rağmen Dımaşk'ta fazla medrese inşa etmemiştir. Fakat Meliku'l-Adil (ö. 615/1218) ve Meliku'l-Efdal (ö. 622/1225) gibi diğer Eyyübî sultanları, Dımaşk'ta da medrese inşa etmişlerdir. Dımaşk'ta Eyyübî dönemi medreseleri daha çok mezhep fıkıhlarına yönelik fıkıh medreseleri olup bunlar, Şafii fıkıh medreseleri, Hanefi fıkıh medreseleri, Hanbeli fıkıh medreseleri şeklinde faaliyet gösterdikleri gibi Şafii fıkıh ile Hanefi fıkıhının tedrisatını yürüten müşterek medreseler şeklinde de faaliyet göstermiştir. Fıkıh medreselerinin yanında tıp alanında tedrisat faaliyetlerini yürüten medreseler de bulunmaktaydı⁹.

Eyyübî siyasi temelini tesis eden Sünnî düşüncenin eğitim merkezini oluşturan medreseler, devletin önemli eğitim kurumlarından sayılmaktadır. Bu nedenle miladi X. ve XI. yüzyıllarda Irak ve İran'daki Ehl-i Sünnetin ilmî çalışmalarını Mısır'daki siyaseti için ilham kaynağı olarak gören Eyyübî sultanları, Sünnî mezhebinin canlandırılması ve hâkim kılınması amacıyla Mısır ve Dımaşk'ta kendilerine bağlı yerleşim yerlerinde medreseler inşa etmişlerdir. Bu dönemde Şam'da 75, Mısır'da 74, Kudüs'te 42, Bağdat'ta 40, Halep'te 40, Trablus'ta 13, Musul'da 9 medrese inşa edildiği tespit edilmiştir¹⁰.

I.6. Meşîhatu'ş-Şuyûh Kurumu

Meşîhatu'ş-şuyûh'tan kasıt Meşîhatu'l-hângâh'tır. Hângâhlar, her ne kadar sûfilerin yeri olsa da sûfilerin davranışlarının şeriata uygunluğunu sağlayabilmek amacıyla *Meşîhatu'l-hângâh* görevini yürüten şeyhlerinin, tasavvuf yanında şer'î ilimlerde de âlim olmaları gerekirdi. Hângâhlar, *Şeybu'ş-şuyûh*'a bağlı devletin resmî kuruluşları mahiyetindeydiler. Zâviyelerin aksine mali yönden de kendilerine tahsis edilen vakıfları ve ödenekleri vardı. Zâviyeler ise bireysel olarak şahısların, şöret olmak ya da hayatını yaşamak amacıyla kendilerine göre vird, zikir, dans ve ilâhîler uydurarak kurulurlardı. Her ne kadar Zâviye şeyhleri *Şeybu'ş-şuyûh*'a bağlı da olsa mali açıdan bağlı olmadıklarından *Şeybu'ş-şuyûh*'un üzerlerindeki etkinliği oldukça zayıf kalıyordu. Zâviye şeyhleri, öğrencileri, müritleri ve kendine inananlardan gelirini temin ederlerdi. Bu nedenle bidat, hurafe ve cehalet, hângâhlara değil, zâviyelere girmiş bulunmaktaydı¹¹.

I.7. Tarım, Sanat ve Ticaret

Dımaşk, akarsular, yer altı su kaynakları, vadiler ve geniş ziraat alanları bakımından bereketli bir memlekettir. Tarih boyunca başta üzüm, ceviz, fındık, fıstık, badem ve buğday olmak üzere çeşitli ürünler topraklarında yetiştirilmiştir. Porselen desenleme, mobilya gibi ürünlerde kullanılan ahşap oymacılığı, madencilik, kılıç başta olmak üzere silah sanatı, vitray, saray süsleme sanatı, altın ve gümüşle yapılan çelik süsleme sanatı, kumaş ve binaları desenleme sanatları yapılmıştır. Şam'da hayat, zengin bir sanat kültürü, bereketli bir tarım ve profesyonelce yapılan canlı bir ticaret üzerine tesis edilmiştir. Asya ile Avrupa arasına yapılan ticaretin merkezinde yer alması bakımından ise stratejik bir konuma sahiptir¹². Tarla ve bahçelerin sulanması için su kanalları ve su dolapları kurulduğu gibi Dımaşk civarında da deri imalathaneleri kurulmuştu. Şehirde iki demir ve bir cam eritme fırını, zeytinyağı ve susam yağı atölyeleri bulunuyordu. Hicri VI. yüzyılda Dımaşk'ta kâğıt sanayide de büyük gelişmeler olmuştur.

8 Mehmet Sıdık Özalp, **Bedruddîn b. Mâlik ve Belâgat İlmindeki Yeri**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2021, s.39-40.

9 Özalp, **a.g.e.**, s.40.

10 Özalp, **a.g.e.**, s.40.

11 Özalp, **a.g.e.**, s.42-43.

12 Dayf, **a.g.e.**, s.37.

Bu dönemde Dımaşk'ta buğday sapından kâğıt üreten iki kâğıt imalathanesinin bulunuyordu. Bununla beraber Sermin'de sabun, Cebelisümmâk'ta mutfak malzemeleri yapan atölyeler, şehir merkezinde dokuma tezgâhları, deri ve demir işleyen imalathane ve iş yerleri mevcuttu¹³.

II. Abbâsîler

İslam Arap devleti, halifeler döneminde başkenti Medine ve Emevîler döneminde ise başkenti Şam olmak üzere doğuda ve batıda tek devlet olarak varlığını sürdürmüştür. İlk büyük sarsıntı Emevîler ile Abbâsîler arasında yaşanan mücadele ile başlamıştır. Doğuda Abbâsî, batıda Endülüs Emevî ve daha sonrasında ise Kuzey Afrika'da diğer devletlerin kurulmasıyla tekrar siyasi istikrar sağlanmıştır. Abbâsîler, doğuda egemenliği ellerinde tutarak huzur ve istikrarda sürekli ilerleyiş sağladılar. Fakat Emin (193/809-198/813) ve Me'mûn (198/813-218/833) arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesi İslam birliğini dağılma noktasına getirmiştir. Böylece Büyük İslam devleti topraklarında değişik yerlerinde devletçikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum, merkezi otoritenin siyasi gücünü zayıflatarak halifelerin nüfuzlarını sınırlandırmıştır. Bu dönemlerde Abbâsî devleti değişik evrelerden geçerek bazı halifeler, siyasi otoriteyi elinde tutmayı başarırken, bazıları da siyasi otoriteyi söz konusu devletçiklere kaptırmış ve halifelik ünvanlarını sadece simgesel varlık olarak koruyabilmişlerdir. Nitekim Abbâsî halifeleri, siyasi güçlerini 334/946-447/1056 tarihleri arasında Büveyhoğullarına ve 447/1056-590/1194 tarihleri arasında ise Büyük Selçuklu Devleti'ne kaptırmışlardır. Abbâsî Devleti'ne 656/1258 yılında Tatarlar (Moğollar) tarafından son verilmiştir¹⁴.

III. Eyyûbîler

Eyyûbîler, 1174-1250 tarihleri arasında Mısır, Suriye, Yemen ve Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümünü içine alan coğrafyada hüküm sürmüştür. Selâhuddîn Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) Haçlıların elinden Kudüs'ü geri alması ve III. Haçlı Seferi'ni başarıyla püskürtmesi, batı âleminde adından en çok söz edilen hükümdar olmasını sağlamıştır¹⁵.

IV. Memlûkler

Siyasi ve askerî başarılar yanında kültürel alanda da ilerleyiş sağladıklarından Memlûkler (648-923/1250-1517), tarih sahnesinde büyük İslam devletleri arasında yer almayı başarmışlardır. Moğolları yenerek İslam dünyasının batısını işgalden kurtarmaları ve Suriye'deki Haçlıları tedricen devre dışı bırakarak başta tüccar ve âlimler olmak üzere Müslümanlar için güvenli bir ortam tesis etmişlerdir. Bağdat başta olmak üzere işgal altında önemli İslam merkezlerinde yaşayan âlimler, Şam ve Kahire'ye göç etmişlerdir. Memlûklerin çok sayıda medrese açmaları ve âlimlere büyük imkânlar sağladıklarından buralarda ilmî hareketlilik meydana gelmiştir. Nitekim söz konusu imkânlar sayesinde bu hareketlilik meyvesini vermiştir. Böylece ilmî açıdan İslam tarihinin en verimli ve en parlak dönemi yaşanmıştır. Dinî ilimler başta olmak üzere lügat, tarih, coğrafya, tabakât ve beşerî ilimler alanlarında da çok sayıda âlim yetişmiştir. Diğer dönemlerle karşılaştırılmayacak ölçüde eserler, Memlûkler döneminde kaleme alınmıştır. Bu eserlerin çoğu da sonraki dönemlerde alanlarında birer başucu kaynağı olarak kabul edilmiştir¹⁶.

Baybars'ın tahta çıkışı ile Memlûk tarihinde yeni bir dönem başladı. Başa geçer geçmez dışarıda Moğol ve Haçlı tehlikesine karşı koyarak nüfuzunu Nûbe ve Arap yarımadasına yayacak bir siyaset takip etti. İçeride ise ayaklanmaları bastırarak emniyet ve asayiş sağladı. Baybars, İlhanlılara karşı Altın Orda Hanlığı, Suriye'deki Haçlılara

13 Ögün Bezer, a.g.m., s.351.

14 Muhammed Yûsuf Musa, **İbn Teymiyye**, Muesseset-u Hindâvî Yayınları, Kahire 2012, s.13.

15 Ayşe Dudu Kuşçu, **Eyyûbî Devleti Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.427.

16 Fatih Yahya Ayaz, "Memlûkler Döneminin Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C XVI, S 2, Adana 2016, s.2.

karşı da Bizanslılarla anlaşmaktan çekinmemiş, ayrıca Mısır ve Suriye'deki Memlûk hâkimiyetini kuvvetlendirmek için Bağdat Abbâsî hilâfetini Mısır'da yeniden kurmuştur. Selçuklulardan gelen istekler üzerine harekete geçerek Nisan 1277'de Elbistan'da İlhanlıları ağır bir bozguna uğrattı. Baybars, Moğollar karşısında gösterdiği başarıları Haçlılar karşısında da gösterdi. Ermeni Kralı I. Hetum'un (1226-1269) Moğollarla iş birliği yapması dolayısıyla Kalavûn (ö. 689/1290) kumandasında büyük bir orduyu onun üzerine yolladı. 1266'da I. Hetum'un kuvvetlerine büyük bir darbe indirildi. Baybars ayrıca Suriye'de Bâtınilerin direnişlerini kırıp onları kendine bağladı. Bu başarıları üzerine 1271'de, ileride İngiltere tahtına geçecek olan Prens Edward kumandasında küçük bir Haçlı kuvveti Akkâ'ya geldi. Baybars ile Haçlılar arasında on yıllık bir barışı sağladılar. 1275'te tekrar Anadolu seferine çıkan Baybars, Adana, Sis, Tarsus ve Ayas'ı yağmaladı¹⁷.

Son Abbâsî Halifesi Musta'sim (ö. 656/1258) döneminde Mescid-i Nebevî'de yangın çıkmıştır. Halife, inşaatı bitirmeden 656/1258 yılında katledildiğinden Baybars, 661/1263 yılında bir ekip hazırlamak üzere imar işlerine başlamış ve 667/1269 yılında Hacca' giderek kendi elleriyle Kâbe'yi gül suyuyla yıkamıştır. Mescid-i Nebeviyi de ziyaret ederek kendi elleriyle ravza-i mutahhara etrafının ölçüsünü almış ve bir sonraki yılda ahşap bir ev göndermiştir. Baybars'ın fakir, miskin ve Zâviye erbabı gibi dezavantajlı kesimlere yönelik çok sayıda sosyal yardım faaliyetleri de mevcuttur¹⁸.

656/1258 yılında Moğollar tarafından Abbâsî devletine son verilmesi üzerine Baybars, 659/1261 yılı Recep ayında Mustasır-billah'ı (ö. 660/1261) Mısır' getirerek halife ilan etmiştir. Böylece hilafet merkezini Kahire'ye taşımıştır¹⁹.

V. Anadolu ve Harezmîler

Eyyübî devletinin Melik Eşref'in (ö. 635/1237) kontrolünde bulunan kısmın başkenti Ahlat, Harezmşah (ö. 628/1231) tarafından 626/1229 yılında kuşatılmıştır. Kış boyunca kuşatma altında kalan halk, kedi ve köpekleri yemek zorunda kaldıktan sonra, şehir düşerek yağmalanmıştır. Büyük katliamlar gerçekleştirilmiş, kadınlara tecavüz edilerek, çocuklarla beraber köle ve cariye olarak alınmışlardır. Melik Eşref ile I. Alâuddîn Keykubad (1220-1237) tarafından 627/1230 yılında Sivas'ta hazırlanan ortak ordu ile Harezmşahlar ordusu arasında Erzincan'da (Yassı Çemen'de) savaş yapılmıştır. Büyük bir yenilgiye uğrayan Harezmşah, Azerbaycan'a çekilmiştir. Melik Eşref, Ahlat'a girmiş ancak yerle bir edilen, yakılıp yıkılan ve ıssız bir şehirle karşılaşmıştır²⁰.

VI. Moğollar

Harezmşah, 627/1230 yılında Keykubad'a karşı yaşadığı yenilgi sonucunda büyük ölçüde gücünü kaybetmiştir. İsmailîler, bu durumu Moğollara bildirerek Harezmşah'ın topraklarına girmelerini teşvik etmişlerdir. Bunun üzerine önceki yıllarda Mâverâünnehir bölgesinde bulunan ülkeleri ele geçirmiş Tatarlar (Moğollar), 628/1231 yılının başlarında Azerbaycan'a girdiler. Harezmşah, Melik Eşref'ten izin alarak Ahlat'a sığındı. Moğolların kendisini takip etmesi üzerine Amed'e (Diyarbakır) kaçtı. Diyarbakır'a giren Moğollar, Diyarbakır, Meyâfarkîn (Silvan) ve Erzen'ni (Batman-Kozluk-Oyuktaş Köyü-Yeşilyurt Mezrası) büyük oranda ele geçirerek talan ettiler. Daha sonra Siirt'e yönelen Moğollar, burada direnişle karşılaşınca, güvence vereceklerini söyleyerek Siirtlilerden teslim olmalarını istediler. Bunun üzerine Siirtliler, direnişi bırakarak kendilerine teslim oldular. Fakat Moğollar sözlerinde durmadılar. Beş gün devam eden kuşatma sonucunda on beş bin kişiyi kılıçtan geçirdikleri tahmin

17 Kâzım Yaşar Kopruman, "Baybars I el-Meliku'z-Zâhir (ö. 676/1277)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi TDV Yayınları**, 5. Cilt, İstanbul 1992, s.221-222.

18 Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, **Husnu'l-muhadara fî târîh-i Mısır ve'l-Kahire**, Cilt 2, Dâr-u İhyâ'i'l-Kutubi'l-Arabiyye Yayınları, b.y, 1387/1967, s.95-96.

19 Celâluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, **Târîhu'l-hulefâ'**, Dâru'l-Minhâc Yayınları, Cidde 2015, s.723-724.

20 Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed eş-Şeybânî, **el-Kâmil fî't-târîh**, Cilt 10, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yayınları, Beyrut, 1407/1987, s.484-487.

edilmektedir. Moğollar, Siirt'ten ayrıldıktan sonra Tanza'ya²¹ girerek Siirt'te yaptıklarının aynısı burada da icra ettiler. Daha sonra Tanza'dan ayrılıp buraya yakın Kurayşiyeye²² adında bir vadiye yöneldiler. Akarsuları, güzel bağ ve bahçeleri bulunan bu vadiye çıkan yollar oldukça dardı. Vadide yaşayan Kurayş Kürtlerle savaşan Moğollar çok sayıda ölü verince istediklerine ulaşmadan burayı terk ederek Mardin, Nusaybin, Sincar ve Habur'a girerek, buralarda da aynı barbarlığı yaptılar. Bir grup da Bitlis ve Ahlat tarafına yönelerek Ahlat'ın en korunaklı yerlerinden Bakeri'ye (Van'ın Muradiye ilçesi) girerek tüm halkını katlettikten sonra Erciş'e girip aynısını yaptılar²³.

VII. Kilikyalılar

II. Gıyasuddîn Keyhüsrev (1237-1246), Moğollara karşı Eyyübî hükümdarları ve Mardin Artuklularıyla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede Kilik²⁴ Ermeni Krallığıyla da bir anlaşma yapmıştır. Fakat Ermeniler, 641/1243'te Köseadağ Savaşı'nda Selçuklulara yardım etmeyerek ordusunun bozguna uğradığında Sivas'ı yağmaladıkları gibi Kayseri kuşatmasında da Moğollara destek verdiler. Savaşın sonradan Anadolu'da düzenin bozulması üzerine varlıklı insanlar ve devlet adamları, Suriye'ye kaçmak üzere Kilikya'dan geçerken tecavüze uğradıkları gibi malları da ellerinden alınmıştır. Bu çerçevede Sultanın hanımı ile annesi, köle, cariye ve servetleriyle Kilikya'da alikonularak Moğollara teslim edilmiştir. Kilikya'dan geçen kervanlara baskınlarda bulunulması, Anadolu'ya mal sevkiyatı durdurduğunda birçok yerde kıtlığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur²⁵. Baybars, 1266 yılında Kilikya üzerine büyük bir sefer düzenlemiş ve Ayas, Adana ile Misis'e kadar bölgeyi tahrip etmiştir. Baybars'ın bu seferi sırasında Misis, Emir Kalavûn tarafından ele geçirilmiştir. 24 Ağustos 1266'da Memlükler ile Hetum'un oğlu Toros'un yönettiği Ermeni kuvvetleri arasında yapılan muharebede Ermeniler yenilgiye uğratılmış ve Hetum'un oğlu Leon Memlüklere esir düşmüştür. Memlükler önemli bir oranda ganimetle geri dönmüşlerdir²⁶. 1275, 1276, 1278, 1279 ve 1280 yıllarında da Memlükler, Kilikya üzerine seferler yapmışlardır. 1280 yılında Ermeni Kralı III. Leon, Moğollarla birlikte Halep'e girerek cami ve medreseleri yıkmış ve 1281 yılında da Humus'da Moğollar ile Memlükler arasında yapılan savaşa katılmıştır. Bu nedenle Kilikya'ya giren Memlük kuvvetleri Ayas'ı almış ve geri dönerken Sakal-Tutan yakınında Ermeni ordusunu bozguna uğratmıştır²⁷. Memlüklerin Çukurova'ya yönelik saldırıları sonucundan Kilikya Ermeni Krallığı sona ermiş, onların yerini Memlük kuvvetleriyle beraber bölgeye giren Türkmenler almıştır²⁸.

VIII. Haçlılar

625/1228 yılında Sicilya ve batısındaki ülkelerden çok sayıda Avrupalı, Şam'ın sahil kesimlerinde bulunan ve kendi kontrollerinde olan Akkâ ve Sûr gibi şehirlere çıkartma yaptılar. Bunlardan önce de buralara bir grubun

21 Diyarbakır'a bağlı İbn 'Umer Ceziresinde (Şırnak'ın Cizre İlçesinde) bir yerleşim yeridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hamevî, **a.g.e.**, Cilt 4, s.43-44.

22 Cezire bölgesinde bulunan İbn 'Umer Ceziresine (Şırnak'ın Cizre İlçesine) bağlı bir yerleşim yeridir. *Kurayşî elmaları ve Kurayşî askerleri* bu bölgeye aittir. Bk. Hamevî, **a.g.e.**, Cilt 4, s.337.

23 Şeybânî, **a.g.e.**, s.490-491.

24 Antik Çağlarda Anadolu'nun güneybatı kıyısında yer alan, Suriye-Anadolu güzergâhında kadim yolların uzandığı bölgeye Kilikya adı verilmiştir. Günümüzde bu bölgeye Çukurova adı verilmektedir. Kaynaklara göre bölgenin Antik Çağ'daki topografyası, Anadolu'nun diğer bölgelerinden daha ileri bir durumdadır. Verimli toprakları ve stratejik konumundan dolayı sürekli yerleşim görmüştür. Bk. Mahmut Demir, **13. Yüzyıl Doğu Akdeniz'in Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygurlukları Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2017, s.68; Ayşe Ayçiçek, "Kilikya Ermeni Baronluğunun Orta çağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine", **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C 9, S 1, Bayburt 2018, s.62; Bilge Umar, **Kilikia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi**, İnkılâp Kitapevi Yayınları, İstanbul 2000, s.2.

25 Mehmet Ersan, **Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1995, s.59-61.

26 Demir, **a.g.t.**, s.76-77.

27 Ayçiçek, **a.g.m.**, s.75.

28 Mehmet Ersan, **Selçuklu Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s.270.

geldiği bilinmektedir. Fakat Melik İsa (ö. 624/1227), hayatta olduğu için herhangi bir savaş girişiminde bulunma cesaretini gösterememişlerdi. Melik İsa, ö. 624/1227 yılında vefat ettiğinde ve yerine oğlu Selâhuddîn Davut (ö. 656/1258) geçtiği zaman, kendi kontrollerinde bulunan Akkâ, Sûr ve Beyrut'tan çıkararak daha önce Müslümanlarla beraber kontrol ettikleri Sayda şehrine girdiler. Sayda'nın yıkılmış surlarını tamir ederek burada hâkimiyetlerini iyice güçlendirerek Müslümanlarının burada bulunan kısmî hâkimiyetine de son verdiler. Bu gelişmelerin sonucunda Alman imparator II. Frederick, Şam'a kadar da gidebilmiştir. Melik İsa vefat ettikten sonra Şam'ın yönetimi oğlu Selâhuddîn Davut'un eline geçti. Fakat Mısır'ı elinde bulunduran İsa'nın Kardeşi Kâmil (ö. 635/1238), Şam'a yönelerek yönetimini yeğeninden almaya yeltenince Melik Davut, Cezire ülkelerini elinde bulunduran diğer amcası Melik Eşref'ten yardım istedi. Bunun üzerine Dımaşk'a giden Eşref, Kardeşi Kâmil ile elçiler aracılığıyla yapılan görüşmeler neticesinde anlaşmaya varırlar. Melik Eşref de Melik Kâmil'in yanına giderek Alman imparatoru II. Friedrich Hohenstaufen (ö. 648/1250) ile elçiler aracılığıyla uzun görüşmeler neticesinde 626/1229 yılında varılan antlaşma gereğince Kudüs ve etrafında yer alan bazı küçük yerlerin Haçlılara teslim edilmesi, bunun karşılığında ise Halil, Nablus, Gûr ve Taberiye gibi yerleşim yerlerinin Müslümanların elinde kalmasına karar verdiler. Müslümanlar bundan büyük öfke ve üzüntü duyarak Kudüs'ün teslim edilmesini sindiremediklerinden kısa bir süre sonra tekrar geri alabilmişlerdir. Yaşanan söz konusu gelişmeler neticesinde yapılan antlaşmalar gereğince Melik İsa, Dımaşk'ı Melik Eşref'e terk etmek zorunda kalmıştır²⁹.

IX. Endülüs

490/1096 yıllarında yaşanan kargaşa ve siyasi istikrarsızlık sonucunda Endülüs Emevî Devleti'nden sonra siyaset sahnesine çıkan beylikler de yıkılarak yerlerine sırasıyla (485/1092-541/1146) tarihleri arasında Murabıtlar ve (541/1146-668-1270) tarihleri arasında ise Muvahhidler devletleri kurulmuştur. Kurulan bu yeni devletlerle beraber Endülüs'te siyasi istikrar iyice bozulmuştur. Bu devletler tarafından halka dayatılan itikadi inançlar sonucunda yaşanan iç huzursuzluk ve kargaşayla beraber yaşanan dış baskılar sonucunda İspanyollar tarafından Endülüs şehirleri birer birer işgal edilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda Endülüs Müslüman şehirlerinden Lûşe (Loja), Mâride (Merida) ve Batliyûs (Badajoz) 622/1225 yılında, Cezîretü'l-Mayurka (Mallorca Adası) 627/1230 yılında, Kurtuba (Cordoba) 633/1236 yılında, Şâtibe (Jativa) 635/1238 yılında, Belensiye (Valencia) 636/1239 yılında, Mürsiye (Murcia) ve İşbiliyye (Seville) 645/1248 yılında, Şeleb (Silves) ve Talabira (Talavera de la Reina) ise 659/1261 yılında işgal edilmiştir. 659/1261 yılına gelindiğinde Endülüs'te Gırnata (Granada) hariç olmak üzere hemen hemen tüm Arap ve İslam şehirleri İspanyollar tarafından işgale uğramıştır³⁰.

SONUÇ

Afrika, Asya, Arap Yarımadası ve Anadolu'nun kesiştiği alanda Şam bölgesi yer almaktadır. Başka bir ifadeyle Şam, bu bölgelerde kurulan güçlü devletler arasında adeta bir tampon bölge gibi kullanılmıştır. Anadolu'da yer alan Hititler, Afrika'da yer alan Mısırlı Firavunlar arasında yaşanan çekişmelerde nasibini aldığı gibi, Anadolu'da bulunan Romalılar ile Batı Asya'da bulunan Sasaniler arasında gerçekleşen hesaplaşmalara da sahne olmuştur. İslamiyet'in gelişiyle Arap Yarımadası'nda kurulan İslam Devleti ile Anadolu'da yer alan Romalılar ve İran'da kurulan Sasaniler arasında yaşanan savaşlara da tanık olmuştur. İran menşeli Abbasiler ile Arap menşeli Emevîler arasında gerçekleşen darbelere de şahit olmuştur. Avrupa'dan Anadolu ve Akdeniz üzerinden gerçekleşen Haçlı seferlerinin de ana hedefi konumunda olmuştur. Aynı şekilde doğudan gelen Moğolların da adeta son durakları bu topraklar olmuştur. Anadolu'da kurulan Kilikyalılar ile Memlük ve Eyyûbi devletleri arasında yaşanan hesaplaşmalar arasında kalan yine Şam olmuştur. Yine Anadolu'nda kurulan Osmanlı Devleti ile Mısırdaki kurulan

²⁹ Şeybânî, a.g.e., s.477-482.

³⁰ Ali Ahmed, *el-Endulusiyyûn ve'l-Meğâribe fî biladi'ş-Şam'i min nihâyeti'l-karni'l-hâmis ve hata nihâyeti'l-karni't-tâsi' el-hicri*, Dâru Tulâs Yayınları, Dımaşk 1989, s.84-90.

Memlûkler arasında yerini almıştır. Günümüzde de Batıyı temsilen Amerika, Türkiye ve İsrail; doğuyu temsilen Rusya ve İran gibi ana aktörler arasından yaşanan hesaplaşmalar neticesinde bedel ödeyen bir bölge konumundadır.

Tarih boyunca gerek coğrafi konum neticesinde gerçekleşen hesaplaşmalar sonucundan gerekse de tabii güzelliği ve bereketli toprakları sayesinde dünyanın her tarafından farklı etnik gruplardan göç alan bir bölge olduğu gibi aynı bu hesaplaşmalar sonucundan da dünyanın her tarafına nüfus göçü veren bir coğrafya olmuştur. Bununla beraber bütün semavi dinlerin bu bölgeden çıkıp dünyaya yayıldığını göz ardı edilmemelidir. Böylece siyasi, askerî, dinî ve ticari saiklerle bölgede yaşanan hesaplaşmalar neticesinde bu topraklarda kan ve gözyaşı eksik olmamıştır.

Durumu özetlersek Şam etrafında yer alan Mezopotamya, Anadolu, İran ve Mısır'da kurulan kadim medeniyetlerin bir benzeri Şam bölgesinde kurulamamıştır. Bununla beraber söz konusu medeniyetlerin çekişmeleri Şam üzerinden gerçekleştiğinden sürekli kesintiye uğramışsa da berberinde getirdiği nüfus mübadelesi ve kültürel etkileşim neticesinde doğanın da yardımıyla hızlı bir şekilde toparlanabilmiş ve varlığını bir şekilde sürdürebilmiş yaralı bir medeniyetin varlığından da söz edilebilir. Bu konuda da Dımaşk'ın durumu Şam genelinden ayrı değerlendirilebilir. Şâm merkezinde yer alan Dımaşk'ta ise durum biraz farklı olmuştur. Bölgenin tam ortasında yer aldığı ve söz konusu hesaplaşan medeniyetlerden nispeten daha uzak kaldığı ve bölgenin de adeta siyasi merkezi konumunda bulunduğu için söz konusu savaşlardan doğrudan etkilenme oranı daha az olmuştur. Bu nedenle Şam'ın aksine Dımaşk, daima kendine has bir medeniyete ev sahipliği yapabilmıştır.

KAYNAKÇA

Ahmed, Ali, **el-Endelusiyyûn ve'l-Meğâribe fî biladi's-Şam'i min nihâyeti'l-karni'l-hâmis ve hata nihâyeti'l-karni't-tâsi' el-hicrî**, Dâru Tulâs Yayınları, Dımaşk 1989.

Ayaz, Fatih Yahya, "Memlûkler Döneminin Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C XVI, S 2, Adana 2016.

Ayçiçek, Ayşe, "Kilikya Ermeni Baronluğunun Orta çağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine", **Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C 9, S 1, Bayburt 2018.

Dayf, Şevkî, **Târîhu'l-edebi'l-Arabî VI 'asru'd-duvel ve'l-imârât eş-Şam**, Dâru'l-Maârif Yayınları, Kahire 1990.

Demir, Mahmut, **13. Yüzyıl Doğu Akdeniz'in Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2017.

Ersan, Mehmet, **Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 1995.

Ersan, Mehmet, **Selçuklu Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Hamevî, Şihâbuddîn Yâkût b. Abdullah, **Mu'cemu'l-Buldân**, Cilt 3, Dâr-u Sâdır Yayınları, Beyrut 1977.

Kuşçu, Ayşe Dudu, **Eyyûbî Devleti Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Kopruman, Kâzım Yaşar, "Baybars I el-Meliku'z-Zâhir (ö. 676/1277)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi TDV Yayınları**, 5. Cilt, İstanbul 1992.

Musa, Muhammed Yûsuf, **İbn Teymiyye**, Muesseset-u Hindâvî Yayınları, Kahire 2012.

Sâlihî, Muhammed b. Tolon, **el-Kelâidu'l-cevheriyye fî târihi's-Sâlihiyye**, Cilt I, Mecme'u'l-lugati'l-Arabiyye Yayınları, Dımaşk 1401/1980.

Öğün Bezer, Gülay, "Tuğteginliler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 41. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul 2012.

Özalp, Mehmet Sıdık, **Bedruddîn b. Mâlik ve Belâgat İlmindeki Yeri**, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bursa 2021.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, **Husnu'l-muhadara fî târih-i Mısır ve'l-Kahire**, Cilt 2, Dâr-u İhyâ'î'l-Kutubi'l-Arabiyye Yayınları, b.y, 1387/1967.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, **Târîhu'l-hulefâ'**, Dâru'l-Minhâc Yayınları, Cidde 2015.

Şeybânî, Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed, **el-Kâmil fi't-târîh**, Cilt X, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yayınları, Beyrut 1407/1987.

Umar, Bilge, **Kilikia: Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi**, İnkılâp Kitapevi Yayınları, İstanbul 2000.